

1913. - Выпуск десятый. - С. 56-67. (Далі: ТЧАК). Модзалевский В.Л. Судьба Малороссийских пушкарей // Там же. Чернигов: Типография Г.М.Веселой, 1915. - Вып. XI. - С. 13 - 22.
- 3 Див.: Курас Г.М. Чернігівський історик та краєзнавець Є.О.Корноухов // Питання вітчизняної та зарубіжної історії. - Чернігів, 1991. - С. 42.
- 4 Пиріг П. Шляхта Чернігівщини в другій половині XVII століття // Київська Старовина. - 2000. - № 2. - С. 143-145.
- 5 Корноухов Е. Указ. соч. // ТЧАК. - Вып. X. - С. 59 - 60. 6 Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукописів. - Ф. 1. - Спр. 56100 / Лаз 419 /. - Арк. 126.
- 7 Там само. - Спр. 56095 / Лаз 419 /. - Арк. 121 / зв. /.
- 8 Там само. - Спр. 56096 / Лаз 419 /. - Арк. 122.
- 9 Там само. - Спр. 56095 / Лаз 419 /. - Арк. 121.
- 10 Там само. - Спр. 56097 / Лаз 419 /. - Арк. 123.
- 11 Там само. - Спр. 56098 / Лаз 419 /. - Арк. 124.
- 12 Там само. - Спр.56099 / Лаз 419 /. - Арк. 125 / зв. /.
- 13 ТЧАК. - Вып. X. - С. 71 - 73.
- 14 Див.: Корноухов Е. Указ.соч. // ТЧАК. - Вып. X. - С. 60.
- 15 Модзалевский В.Л. Судьба Малороссийских пушкарей // ТЧГУАК.- Вып.ХІ.- С. 17.
- 16 НБУ ІР. - Ф. 1. - Спр. 56108 / Лаз 419 /. - Арк. 145 - 152 / зв. /.
- 17 Там само. - Спр. 56109 /Лаз 419 /. - Арк. 155 - 155 / зв. /.
- 18 Акты исторические, собранные и изданные Археографическою Комиссиею.- СПб: В Типографии П-го Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии 1842. - Том четвертый. - С. 267.
- 19 Там же.-С. 314-315.
- 20 Материалы для отечественной истории. Издал Михаил Судиненко. - С. 14. 21.НБУ. ІР. - Ф. 1. - Спр. 56097 / Лаз 419 /. -Арк.123. Спр.56098 / Лаз 419 /. -Арк. 124.
- 22 Там само. - Спр. 56100 / Лаз 419 /. - Арк. 126.
- 23 Там само. - Спр. 56108 / Лаз419 /. - Арк. 145.
- 24 Див.: Корноухов Е. Указ.соч. // ТЧАК. - Вып.Х. - С. 60.
- 25 НБУ. ІР. - Ф. 1. - Спр. 56100 / Лаз 419 /. - Арк. 126.
- 26 Там само. - Арк. 126 - 126 / зв. /.
- 27 Материалы для отечественной истории. Издал Михаил Судиненко. - С. 14-15. 28. Див.: Корноухов Е. Указ. соч. // ТЧАК. - Вып. X. - С. 61.
- 29 Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою Комиссиею. - СПб: Типография М. Этингера, 1879.-Т. ХІ.-С. 116.
- 30 Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов. - Киев, 1886. - Ч. VII. - Т. I. - С. 597.
- 31 Корноухов Е. Указ. соч. // ТЧАК. - Вып. X. - С. 58 - 59.
- 32 Філарет. Историко - статистическое описание Черниговской епархии. - КН.VІ.-С. 156.
- 33 НБУ. ІР.-Ф.1.-Спр. 56094/Лаз 419/-Арк. 115.
- 34 ТЧАК. - Вып. X. - С. 67 - 73.
- 35 Див.: Корноухов Е. Указ. соч. // ТЧАК. - Вып. X. - С. 67.

Таїсія Немирівська

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ТКАНІЙ РУЧНИЙ ПЕРЕБІР

На території Чернігівщини ткацтво існувало з давніх-давен, відколи людина почала себе усвідомлювати. Про це свідчать вчені-археологи Києва, Чернігова, Москви, які під час розкопок знаходили шиферні пряслиця, що використовувалися для виготовлення тканини (А. Б. Рибаків).

Найпростішим ткацьким станком вважався пристрій ще з часів Трипільської культури - вертикальний стан. Удосконалюючись, людство ускладнило і ткацький пристрій (Є.А. Антонович, Р.В. Захарчук, М.Є. Станкевич. Декоративно-прикладне мистецтво. -Львів, 1982. - С. 30-31.)

Художня тканина застосовувалась у побуті для оздоблення інтер'єру, найбільше в оглядовому періоді (XIX - початок XX ст.). Виготовляючи одяг, майстри брали волокна льону, вовни, конопель і кропиви (змішували для кращої якості).

На Чернігівському Поліссі кліматичні умови сприяли вирощуванню льону-довгунця - сировини, з якої виготовляли нитки для ткання. Висівали також коноплі, а в кінці XIX ст. (як свідчать архівні документи) у Новгород - Сіверському повіті пристосувались до плекання п'ємонських (китайських) конопель. Для вирощування названої культури застосовували органічні і неорганічні добрива. Відомо, що на території України льон ріс навіть у південних

степах, спочатку у дикому стані, його здавна знали європейські народи. Льон, як зауважував Б. Куфтин, використовували не тільки для переробки на волокно, з насіння добували смачну олію, додавали до овочевих салатів, холодних страв, з товченим насінням варили вареники, пекли пироги. (Із польових спостережень автора).

Вирощування і обробка цієї технічної культури вимагали великої і копіткої праці. Вона вважалася кращою сировиною для ткацтва, ніжнішою і м'якшою, ніж конопля.

Було зауважено, що культура висіву льону потребувала вологого, а не сухого ґрунту, і культивували її всюди на Поліссі. Висівали її в кінці квітня-початку травня (на третю неділю після Великодня) на полі, де попереднього року росла картопля. Землю під льон удобрювали досить ретельно, кілька разів перегноем або мінеральними добривами, переорювали, розпушували.

Не затухає інтерес до ткацтва серед народних майстрів і в наш час. Так, у с. Горбів Куликівського району, що на Чернігівщині, мешкала авторка ручного узорного ткацтва Параска Василівна Олексієнко. Недарма кажуть, що у майстрині золоті руки. За прожиті роки наткала дуже багато, особливо рушників та покривал на ліжка, крісла.

Узори komponувала сама, частково творчо переробляючи їх, запозичувала із журналів, від інших майстрів, додавала власну фантазію, вкладала свою енергію і теплоту. Композиції для килимів також складала самостійно.

Перед нами цікавий килимок з геометричним орнаментом: неповні (розірвані) ромби, з'єднані між собою лініями (виткані в такому ж тоні). Основний фон (тло) ромбів - жовтий, білий та червоний. На чорному тлі вирізняються ромбовидні фігури, ніби бджолині пахучі соти, наповнені бурштиновим медом. Фон килима чітко підкреслює малюнок усього виробу. Відчувається, що майстриню вабило усе красиве, бо серце і душа не могли жити без цього. А ще ткання було для неї засобом виживання. Залишилася з дітьми самотньою після важкої і виснажливої війни 1941 року. Сумно згадує свої дівочі літа. Параску Василівну насильно вивезли тоді до Німеччини, де працювала у господаря на польових і домашніх роботах.

Повернувшись у зруйноване, спалене, понівечене село, пригадала своє уміння з дитинства, почала ткати, щоб заробити і підтримати сім'ю. Параска Василівна розповідає, що льон сіяли наприкінці травня або на початку червня; перед посівною старанно порали (здобрювали) землю. Висівали насіння льону переважно чоловіки, а в родинях, де їх не було, жінки вдягались у чоловічі штани і йшли на поле. Таке обрядодійство, мабуть, походило (брало коріння) ще від новорічних свят, тоді, пам'ятаємо, у народі дозволялось ходити і засівати по хатах тільки молодим хлопцям, не дівчатам.

Коли на ниві достигав льон, а за цим спостерігали по бурих верхівках рослин, зело виривали з корінням, аби було довше стебло; в'язали у снопики, куди входило дві-три «жмільки». Таким чином зібрану тресту везли до ставка чи доставляли у копанку, залишали у річці при березі на два-три дні; у воді перевертали, щоб краще вимокала. Потім розкладали льон на сонці, ставили у «бабки» (сторчували), і вони гарно відбілювались під дією сонячних променів, вбираючи тепло та енергію.

Процес обробки лляної трести потребував фізичних зусиль і чимало часу. Спочатку стебла льону ламали не на бетельні, як це робили в інших регіонах України, а на колодці, потім на спеціальному пристрої (терниці) очищали від залишків костриці. Після биття на терниці брали до рук «тріпало» («трепло») або тріпочку, так називали мечеподібну палицю. «Тріпало» мало ручку і тіло, подібне до меча чи великого ножа. Витріпану «жмільку», або ще казали «чесану мичку», зав'язували в «куколку», «козел». Для більшого очищення «мички» застосовували дерев'яний гребінь, а далі щетинною щіткою обдирали від залишків поламаного стебла. Вичесаний «вал» клали в комору на полицю, а дехто ховав у запічок, щоб пряжа була сухою, не вбирала у себе багато вільгості.

З чистого повітря (декілька «жмільок») робили куделю. Прив'язували до веретенподібної або лопатоподібної (веслоподібної) прялки (кужіль), починали прясти, коли формувалася куделя із 10 - 15 «куколок».

«Пряслиця» - так називала по-місцевому прялку Параска Василівна - вставлявся в ослі (лаву). Прялі і на механічній прялці, невеликій за розміром, яка приводилася у рух за допомогою паса і ноги. Нитка із вилок ішла через цівку, а потім намотувалася на шпульку. Клубки нарядених ниток робили вагою один кілограм, щоб могли обхопити дві руки прялі. «Губки» (готові нитки) розстиляли на піл, дерев'яне підвищення на стовпчиках, який розміщувався у кутку побіля печі. Із «губок» мотали основу на «вертьолці», а потім навивали у верстат. Спочатку для кращого прокладання основи все розкидали у «ритки». По-місцевому (Куликівський район, с. Горбів) верхній і нижній навої називали «воротило» (про це згадує етнограф, професор В.К. Вовк).

Із верхнього «воротила» через «ритки» ткаля посилала пряжу далі в нити, а потім у бердо

з «лядами», на Чернігівщині вживають ще й назву «ляда». Бердо підбирали в залежності від товщини ниток основи, яку завжди навивали утрьох, одна подавала в нити, друга лагодила в бердо, а потім закладалися в «ціпок» і «припусач». Натикаючи полотно, «припусач» витягувався. Бердо і нити називають ще начинням. Невід'ємною деталлю у верстаті є «журавки», «жабки з покотьюлом», що допомагають опускати і піднімати нити і поножі.

Параска Василівна Олексієнко терпляче пояснювала, які узори тчуться на горизонтальному верстаті: в «кружку», в «косичку», «карточку» (плахтяний узор). На ткацькому станку можна витворити не тільки прості, але й складні композиції, для чого чіпляли (додавали) три або чотири поножі. Вважається, що два поножі завжди ладнали на просте переплетіння полотна, а третій і четвертий - на веселковий узор.

Найпопулярнішим на Чернігівщині вважався ручний перебір, але застосовували і під дощечку, де майстриня рукою прокидала нитки на узори, орнамент виглядав рельєфним.

За свій нелегкий вік Параска Василівна виткала безліч покривал, вишила понад 20 великих килимів. Не так просто все робилося, бо для цього майстриня самотужки заготовляла полотно з простим переплетінням, вирощувала льон і обробляла його. Це вже пізніше в Україні в продажу з'явилися різноманітні нитки, запрацювали прядильні фабрики.

Узори на тканині виготовлялися із забарвлених ниток. Для фарбування кип'ятили воду, додавали будь-який барвник, інколи навіть без окислювачів. Нитки на деякий час (добу) залишали у барвнику до повного охолодження, потім багато разів виполіскували у проточній воді. Використовували і природні фарби: ягоди бузини, лушпиння цибулі, сік столових буряків, листя кінського щавлю, кропиви, дубову та вільхову кору, додаючи окислювачі для стійкості та яскравості фарби.

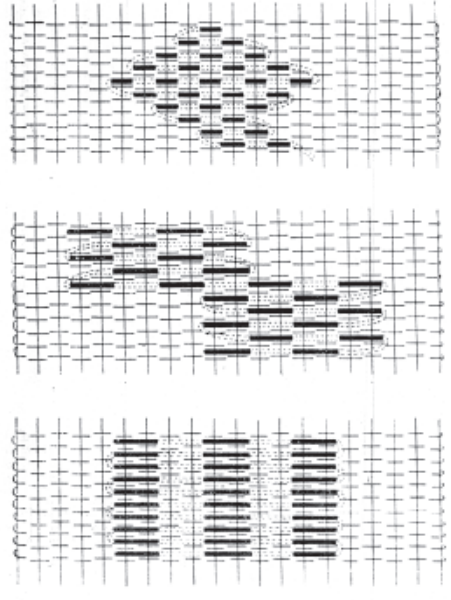
Полотно в основному виготовляли навесні, у березні, вибілювали влітку, у спекотну годину, коли добре припікало сонце. Щоб надати білизни, стелили на рясці або березі річки чи ставка. Бувало і таке - набігали хлопці і викрадали полотно: заморочать голову дівчатам, жінкам, а самі у шкоду. Так складалися і пісні: «Подивися, бидло, твою голову видно, у картоплі заховалася, тонке з товстим перемішалася, що вдень на сонечку вибілювалось». Украдене полотно продавалося на базарі, господині впізнавали свою працю, і тоді вже хлопцям були непереливки.

Як уже зазначалося, ткані вироби висвітлювалися на воді, особливо білими ставали на рясці. Жінки брали з собою невеличкі ослинчики (стілчики), полотно, дерев'яний прах («праник») - і на ставок. Стоять у воді, коло себе ослин тримають, бо на всіх не вистачає каменів - і вистукують праниками, аж луна котиться, щоб полотно стало м'якшим для вибілювання.

Напрядене полотно в народі називали «восьмачкою», «десятькою», «дванадцятькою», «шестачкою», в залежності від того, яких ниток направи дівчата. Найгрубіше полотно йшло на мішковину, а вал з конопель використовували на вірвовки. Все волокно із матірки застосовували для цієї мети, бо воно вважалося грубим.

Ольга Федорівна Петренко із с. Українське Куликівського району ткала колись дуже вправно. Виготовляла узорні рушники на трьох поножах, а то і більше. Її оригінальні, нетрафаретні полотна подібні трохи до крелевських, але у О.Ф. Петренко більше проглядає тло. Створена нею окраса була досить рідкою, хотілося густіше заповнити нею краї рушника, і ще - для чіткішого контуру майстриня додавала чорних ниток. Темний колір вносив різкий контраст. Улюблений її витвір - «рушник із солов'ями». Береже його, як сімейну реліквію, бо з ним і заміж виходила. Це декоративне панно, створене ручним перебором, з червоними квітами і чорними листками, найдорожче для неї. Говорила, що чорноти додавала для настрою. За свій не такий довгий вік Ольга Федорівна виробила досить багато скатертин (білим по сірому), а також ряден.

Ручний перебір і його варіанти.

Орнаментальний декор на сірому тлі білими нитками добре вимальювався, його характерні особливості чітко видно - і в «сосонку», і в «кружку». Завжди до конопляних ниток підмішувала льняні, тоді полотно виходило не таке тверде, разом з тим і шовковисте, «не втікало з рук».

Із уст Ольги Федорівни ми дізналися про місцеву назву плосконі «плоскуни» (чоловічі стебла конопель), які потрібно вибирати у кінці липня, коли починали жовтіти листочки на бадиллі конопель, петрівчане сонце їх добре обігрівало і вони достигали раніше, ніж матірка. Сім'я (насіння) вимочували і присмачували страви.

Матірка ще трохи довше залишалася зеленіти на городі і ставала крилатою, розросталася, а потім в кінці вересня жовтіла, бо приходила її пора. Волокно із матірки йшло на мотуззя, грубі виробы. Нитки із неї виходили досить жорсткі.

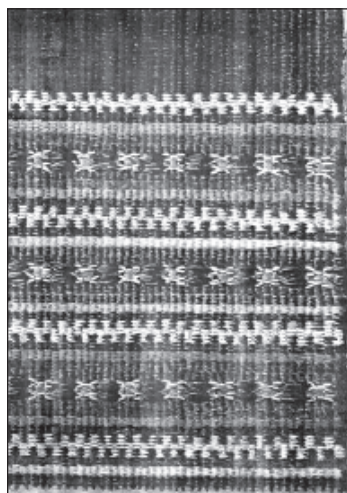
Ольга Федорівна (як і інші трудівниці) починала ткати восени, коли все вибирувалося на городі, одне слово, у Пилипівку (період довгого посту), коли стають найдовшими ночі, а в голові складаються різноманітні узори й композиції. Спочатку майстрині заготовляли нитки. «Куколки», що зроблені з мички, пряли і на веретені з кужеля, і на механічній прядці.

Пристрій, що полегшував прядіння, як підтверджують вчені, поширився, мабуть, на Чернігівщині з початку ХІХ ст. Наткані нитки на прядці, називались «цівка» (катушка), на веретені - починок. На мотовило намотували пофарбовані нитки для просушування, вони відбілювались біля води. Товщина нитки мала відповідно свій ґатунок. Із «шестячки» ткали рушники («сутиральники»). Найтоншою була «п'ятнадцятка», вона йшла для тканин сорочок.

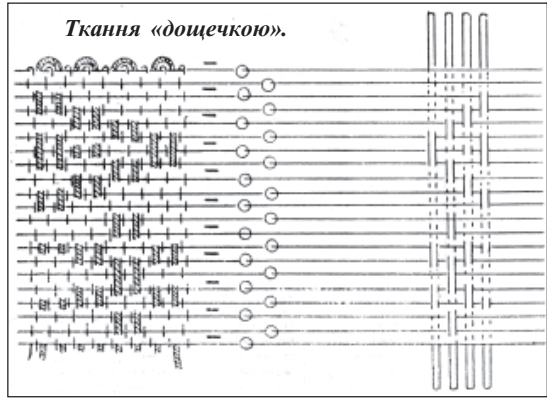
З бузинових паличок робили цівки, бо вони вважались легенькими. На такі патички намотувалися кольорові нитки і використовувалися при тканні узорних полотен. Самодіяльні творці нараховували безліч таких пристосувань.

У селі Ковчин мешкає майстриня Ганна Іванівна Козленко. Проживає сама, бо чоловік загинув на війні, виростила своїх дітей, а разом з ними і чужих сиріт. Тепер гляне - і душа радіє, бо має чотирнадцять онуків.

Ганна Іванівна Козленко і Варка Іванівна Клименко допомагали середній школі в селі Ковчин організувати етнографічний музей. Експонати охоче позносили мешканці навколишніх сіл. На базі етнографічного зібрання тепер навчають майбутніх господинь ткацтва. Така праця надзвичайно потрібна, бо молодь опановує культуру рідного краю, привчається до самостійного життя, а навички можуть згодом використовуватись у господарстві чи навчання; дітям прищеплюється любов до вишивання, ткання. Ось звідси у нас з'являтимуться золотешвії, художники та інші майстри.

*Декоративна тканина.
Перевірне ткання –
«павучки».*

Ганна Іванівна Козленко розповідала із своєї практики, що при збиранні льону дві жменьки клали у снопик. Весь льон возили спочатку у клуню, а потім молотили, а вже опісля відправляли на річку чи озеро для вимокання на цілий тиждень; у воді його ще перевертали з одного боку на інший, а повісмо у Г. Козленко складалось із десяти жмнів.

Майстриня розповідала, як вони довгими вечорами збиралися з дівчатами прясти. Ніколи не обходилося без жартів, пісень, а особливо, коли приходили хлопці. Молодь сукала вірówki, а потім ними перевивали дорогу, хто пізно йшов, то, звісно, падав, заплутувався. А ось від такого ставало не до сміху: траплялося, що парубки палили мичку з льону, яку пряла дівчина, клоччя горіло; мати вранці лаяла доньку і вже більше не пускала з кужелем на будь-які зібрання.

Ганна Іванівна Козленко виготовляла усілякі рядна - і для спання, і узорні, якими застеляли поли за пічю, на котрих часто спала родина. Ганна Козленко довгий час досить багато років трудилася у колгоспі. Довгий час

працювала ланковою, потім її призначили бригадиром, пасла і стригла овець, доїла корів. Ткати навчилася давно, бо у селі дітей рано привчали до роботи.

Відома на весь Куликівський район самодіяльна ткаля виготовляла узорні полотна - рушники, покривала, скатертини, рядна - усе ткала на чотирьох поножах (ремізи), для кращого розкривання основи прокладала дві дощечки. Її полотняні композиції виготовлені у квадратики («плахтятий узор»), а ще у «квіточки». Таку орнаментику перебирала руками (ручний перетик), що надавало її речам неабиякої індивідуальності, мистецької теплоти.

Для кожної товщини ниток застосовувала щораз інше бердо, їх виготовляли місцеві умільці, таких пристроїв збереглося у неї безліч. Грубі берда з калини використовувалися для ткання мішків, бо саме для них підходила груба нитка; з очерету - для тонкого полотна, в основному жіночих, дитячих і чоловічих сорочок. На тонкому білому полотні добре клалась мережка і вишивка. Майстерності навчилася від старших, тож тепер із задоволенням передає своє уміння молодим.

Рушники, виткані Ганною Іванівною, як скалки сонця, збереглися по людях. Узор - виноградне листя з «ободочкою» і трояндами, ясними, ніби сонце, ще й зараз такі рушники висять на стінах у хаті. Кажуть, що так краще зберігаються. Узор не густо заповнював біле тло рушників. Місцеві майстрині не вживали різнокольорових ниток для творення орнаментів, бо їм не імпонували сучасні різнокольорові, строкато вишиті тканини, а подобались однотонні черлені рушники, чимось подібні до тканих кралевецьких, оригінальних, які ми називаємо класичними. На них розквітало дерево життя і богиня Березина (у деяких районах Чернігівщини - Макош), і солярні знаки - різноманітні ромби, хрести, просто смужки.

Тепер ткалі вдаються до строкатості. Не витримують одноколірності, кажуть, що багатоколірний рушник - це ніби літо в хаті, квітне всіма барвами веселки, його іменують сімейним оберегом. Власні покривала і килими майстрині виконують на темному фоні, так краще видно орнамент. А можливо, це зародження нових застосувань (прийомів) у ткацтві. Усе нове виливається у нестримність кольорів, які вистрибують і випинаються із загальної кольорової гами, палітри.

У містечку Ветка Гомельського району і навколишніх селах сусідньої Білорусі самодіяльні майстри так само використовують відкриті (анілінові) кольори на чорному тлі. Яскраву гаму фарб створюють анілінові барвники, що вириваються, дисонують із загальною палітрою.

Зрозуміло, яскраві барвники вносять багато нового у звучання робіт, витканих талановитими самодіяльними трудівницями. Але багато чого й втрачається.

На сучасному етапі стало дуже складно у всіх галузях промисловості, а особливо у ткацькій, хімічній. Відчувається нестача барвників і ниток, а від цього несуть збитки митці...

